

BALASSI KÖLTEMÉNYEINEK KRONOLÓGIÁJA.

(Első közlemény.)

Balassi költeményeinek időrendjét többen megkísérelték már megállapítani, de meglehetősen rendszertelenül, egységes alap nélkül; sok helyes megállapításra is jutottak, de ami jó volt, az sem volt következetesen megokolva, s ennek folytán szinte úgy tűnt föl, mintha biztos pont egyáltalán nem volna található. Ily körülmények közt még a nagyobb verscsoportok keretein is lehetett tágitani és sokban minden hozzászólónak más és más volt a véleménye.

Az időrend megállapításában a legfőbb támasztékot a szöveghagyomány főforrásának, a Radvánszky-kódexnek megjegyzései s magának e kéziratnak beosztása nyújtja. Szerelmi költeményeinél az élményi vonatkozások kritikái megállapítása ad a részletekben útbaigazítást. A Radvánszky-kódexből hiányzó istenes énekek kronológiája sokkal bizonytalanabb; ami kellő óvatossággal mégis megállapítható, azt e dolgozat harmadik része foglalja röviden össze. Legvégül Balassi verselési gyakorlatának fokozatos tökéletesedése alapján az egyes formákon belül kísérlem meg költeményei egy részének — a Radvánszky-kódex és az *Istenes énekek* anyagából egyaránt — pontosabb kronológiai meghatározását.

Mindazokat a verseket, melyeket Dézsi Lajos kiadásának II. kötetébe gyűjtött, eleve kizártam vizsgálataimból, mert semmiféle külső bizonyosság nem fűzi őket Balassihoz. Vizsgálódásomat e szerint csak a hiteles hagyomány alapján Balassinak tulajdonítható költeményekre korlátoztam. Már Szilády Aron is fölvetett a Balassi-versek gyűjteményébe oly költeményt, mely nem fogadható el Balassiénak, a *Boldogtalan vagyok* kezdetűt, mely talán Balassi minden hiteles költeményénél ismertebb és kedveltebb; ezt az éneket Thaly Kálmán közölte még Balassi szerelmi költeményeinek fölfödése előtt (1862.). Hosszú sora jött utána azoknak, kik egy vagy több költeményt Balassinak tulajdonítanak, de csak attól kezdve, hogy a kódex fölfödése (1874.) oly fényesen igazolta a közhitet, mely Balassiban a szerelmi költőt kereste, s igazolni látszott Thaly merészségét is. De a hiteles hagyomány nélkül Balassinak tulajdonított költeményeknek a szerzőség szempontjából való alapos átvizsgálása is hiányzik még. Ehhez a XVI. és XVII.

század egész — részben még kiadatlan — énekköltésének feldolgozására és alapos áttanulmányozására volna szükség. Az a hasonlóság hangban, stílusban, helyzetekben, melynek folytán e költemények egyesekre a Balassi-költeményekkel rokon hatást tettek, a kor, a világirodalmi áramlatok közösségén kívül abból is érthető, hogy Balassi két irányban is nagy hatással volt a következő kor énekköltésére: énekei a nép ajkán éltek és alakultak tovább, másrészt költészete pajtásai és ismerősei köréből egyre szélesebb gyűrűkben hatott tovább a főrangú és általában a vitézi körökben. Alaposabb vizsgálat után a Balassinak tulajdonított költemények egészen más színben fognak feltűnni, s más jelentőséget nyerni azon kor költészetének újra megírandó történetében. Egyelőre pedig az, aki egyes költeményeket meg akarna tartani a Balassi-kánon számára, tartozik a maga állítását elfogadhatóbb érvekkel alátámasztani — ez pedig eddig alig történt meg. E nélkül oly természetű vizsgálatokat, melyekre Balassi fejlődése rajzának föl kell épülnie, kétes eredetű darabokra is kiterjeszteni, az egész kép megzavarására s újabb kockázatos feltevésekre vezetne.

I. A Radvánszky-kódex szövegének tanúsága.

A Balassi-költemények szöveg hagyományában a legfontosabb forrás a Radvánszky család zólyomradványi levéltárában őrzött 184 lapra terjedő csonka kézirat, melyet Deák Farkas 1874-ben a Történelmi Társulat kirándulása alkalmával fedezett föl, s első ízben Thaly Kálmán ismertetett.¹ A kódex 184 lapjából Balassi szempontjából csak az 1—148. jön számításba. Ézentúl a 175. lapig Rimay «kölemb-külemb file Enekei» következnek, majd más szerzőktől «külömb-különbféle szép énekek». A kézirat részletes leírását Dézsi kiadásában a C—CXVII. lapokon adja. E kiadás azonban a szöveg hagyomány valóságos állapotáról csak a bevezetés e részével együtt nyújt valamennyire világos képet. — Maga a szövegközlés elrendezésénél fogva e tekintetben Sziládyénál is kevésbé kielégítő, mint-hogy a verseket önkényesen csoportosítja. Alapul veszi Rimay tervezett, de meg nem valósult kiadását — a kiadástervezetet a hr. Radvánszky Bélától fölfedezett előszövből ismerjük — s ennek kategóriáiba önti bele a Radvánszky-kódexből és az *Istenes énekek* kiadásaiból nyert anyagot.² Ennek következménye, hogy nemcsak a ránk maradt források anyagának egymásutánját bontja meg, hanem Rimay intencióinak sem tehet eleget. Ez már külsőleg is megnyilvánul abban, hogy Rimay három csoportjához (1. Istenhez tött keresztény buzgó könyör-

¹ Balassa Bálint és újon fölfedezett versei. Századok 1875. 1—33. l.

² V. ö. Dézsi, VII—VIII. l. — Magát az előszót is közli 5—12 l.

gési. 2. Egyeledett állapotrul való elvegyült éneki. 3. Juliáról szerzett éneki) egy negyediket kénytelen csatolni, az ú. n. Coeliadalogét, s ezek közé iktat például egy olyat is, melyet Rimay határozottan a második csoportba számított, t. i. a *Szít tüzet Zsuzsánna* kezdetű éneket. Ezt Rimay, mint az említett csoportból birtokában nem levőt, külön kiemeli. Hogy ily negyedik csoportot fölvegyen, arra az kényszerítette Dézsit, hogy a Radvánszky-kódex a költemények főcsoportjától különválaszt egypár verset — épen azokat, melyeket Dézsi e negyedik csoportban közöl — s a költemények számozását is itt újra kezdi. A kódex ily beosztása azonban egészen más okra vezethető vissza, mint Rimay csoportosítása, s ezért a kettő teljesen összeegyeztethetetlen. Az elkülönítés megmagyarázása fontos kérdése a szövegtörténetnek, s fontos közvetlenül avval kapcsolatban is, mily viszony lehet mégis a kódex és Rimay tervezete közt.

Az argumentumokból kiindulva, melyek a kódex egyes énekei fölött található, alig lehet kételkednünk abban, hogy semmi közvetlen kapcsolat nincs a Radvánszky-k. és Rimay tervezett kiadása között. Rimay nem meríthetett a kódexből, hiszen az egyik abban meglevő éneket nem tudta megszerezni, viszont a kódex összeállítására sem alapulhat, még részben sem, Rimay gyűjteményén. Rimay említi, hogy maga Balassi «Juliáról szerzett éneki» közül kettő fölé «deák argumentumocskát» írt, ő (Rimay) valamennyit ellátta ilyennel. A mi kéziratunkban is csak két ének, a Julia-ciklus utolsó két darabja, fölött találunk ilyet és még egy fölött valami hasonlót, de ez utóbbi (XLIV. D. 77.)¹ inkább csak címjellegű és magyarul is ismétlődik. A többi ének argumentuma magyar. Balassi szerzősége ez argumentumokra vonatkozólag egyébként is aligha támadható. Azonkívül, hogy Rimay szerint is épen két latin argumentumot csinált e csoportban, hitelt érdemlően a kézirat első lapján olvasható feljegyzés, mely forrásként Balassi saját kéziratát említve mondja: «Külem-külem mindenik éneket mikor miről és kiről szerzette, megírta, az nótáját is mindeniknek följedzette.» Ily megjegyzés természetesen alapulhatna jóhiszemű tévedésen is. Ennek föltevése annál kevésbbé kárhözvethető, mert a kézirat eredete sincs tisztázva eléggé. Szilády Áron és Erdélyi Pál csakugyan másképp is magyarázzák az argumentumok eredetét. Magyarázatuk szoros kapcsolatban van a kézirat másolójának kilétéről vallott nézetükkel. Már Szilády valószínűnek mondta, hogy a másoló Hartiani Imre, Balassi «inasa», kiről végrendeletében megemlékezik, s erre az

¹ A kódex énekeit a kódex számozását követő római számokkal jelzem, az arab szám alatt található meg Dézsi kiadásában. A kódexből hiányzó istenes énekeknel csak Dézsi számozását használom.

azonosításra részben az készítette a tudós kutatót, hogy az argumentumok, melyeket a másoló megjegyzéseinek tartott, olyasvalakire utalnak, aki a költő életének körülményeibe nagyon is be volt avatva. Erdélyi ezt a föltevést bizonyosságra vélte emelhetni. Észrevette, hogy az argumentumok mind harmadik személyben szólnak a költőről, «vagyis a másoló teljesen beletalálta magát a bizalmaskodó inas szerepébe akkor, mikor a könyvet másolta, tehát urát harmadik személyben kellett említenie». Feltűnik ezek után Erdélyinek a VI. (33.) ének nótajelzése: «Az magam gondolt nótájára» és az LI. (84.)-é: «Az magam gondolván nótájára». Mint az énekekhez irt jegyzetében már Szilády megjegyezte, Hartiani vagy Harsiani Imrétől Bornemisza énekeskönyvében fennmaradt egy ének, melynek versformája azonos ezekével. Míg Szilády, s már előtte Thaly Kálmán, a nótajelzésből arra következtettek, hogy Balassi maga teremtette a szóbanforgó formát, s így ő maga dallamszerző is volt, Erdélyi más magyarázatot keres. A két Hartianit azonosnak tekinti; a másoló éppen azért beszél szerinte itt első személyben, mert kivételesen nem is uráról, hanem saját magáról van szó. Ez a magyarázat, nem tekintve azt, ami a korábbi magyarázatokkal szemben is fennáll, hogy ez a nóta — értve rajta természetesen csak a versképletet — mint maga Szilády is megjegyezte,¹ már a szendrei névtelennél is szerepel, s elfogadva is ily értelemben «az magam gondolt nótájára» és «az magam gondolván nótájára» fogalmazás grammatikai lehetőséget, logikai képtelenséget rejt magában, mely csak azért nem oly feltűnő, mert ma már a nótajelzések értelme és jelentősége nem áll oly tisztán előttünk. Miképvanna lehetséges, hogy egy magát meg sem nevező másoló, aki éppen Erdélyi megjegyzése szerint «szerényen a háttérben marad», két esetben maga gondolta nótára utalná közönségét? Nincs is semmi szükség ily erőltetett magyarázatokra, hiszen a kódex megjegyzése tökéletesen megfelel a nótajelzések egyik leggyakoribb formulájának. (Pl. «Az fejemet nincsen már nótájára». «Az Bánja az Úristen nótájára» stb.) Egy «Magam gondolván» kezdetű nótáról lehet itt szó. Azért tekintem a két alak közül ezt a helyesnek, mert e kezdet éppen megfelel a versképlet egy rendjének², másrészt e helyett könnyebben keletkezhetett íráshiba folytán az egyszerűbb «Az magam gondolt nótájára» szövegezés.³ Helytelen egyébként Erdélyi

¹ Körülbelül egy időre eső véletlen találkozásnak tekinti. Kardos Albert, mint legkevésbé sem határozott föltevést, megemlíti annak lehetőségét is, hogy e névtelen azonos Balassival. (EPhK. 1885. 590. l.)

² 5 + 5 + 6 tagozódású 16-os periodusokból áll e forma.

³ Megjegyzem még, hogy a kódex nagy betűvel is írja magának a nótának kezdetét, így: az Magam gondolvan Notayara. (V. ő. Dézsi leírását a CIX. lapon.)

okoskodása abban is, hogy a harmadik személy használatát az argumentumokban a bizalmaskodó inasnak tulajdonítja, mint Szilády is, holott maga Balassi is alkalmazhatta ezt, amint sok korabeli idegen verskötetben láthatta. Semmi ok sincs az egyes költemények elé írt megjegyzéseket másnak tulajdonítani, mint magának a költőnek.

A Radvánszky-kódex azon első része, melyben a számozás folytatólagosan halad, más tekintetben is teljes hitelt érdemel, szemben a továbbival. Az új számozás a LXXV. (65.) költemény után kezdődik és mindössze 10 énekre terjed. Azután még 8 számozatlan ének következik. A számozottak közül az első kilenc (D. 92—102.) szól Coeliához, a X. (103.) a lengyel Zsuzsannáról írott. A számozatlanok a Hannuskához írt «laticanus vers», a *Boldog azki akarsz lenni életedben* és *Segítségül hívlak* kezdetű istenes énekek, a *Christina nevére* írt költemény, a Malgrudgian nótájára írt «inkább istenes, hogy szerelmes ének», a *Forog a szerencse*, majd hézag után elől csonkán egy proper-tiusi részlettel kezdődő költemény¹, végül *Csudálván egy ferdőt* kezdettel egy olyan ének, mely két Coeliához írottból van össze-szerkesztve. Két ének is van ezek között, mely itteni formájában semmiképen sem származhatik Balassitól. A *Forog a szerencse* a záróversszak szerint «az ezerhatszáznégyben» készült, s az *Istenes énekek* kiadásai is a különböző szerzők énekeit tartalmazó *Füg-gelékben* közlik. A másik az említett kombinált ének. Maga a költő nem tákolhatott így össze két verséből egy harmadikat, az ellenben, hogy költeményeit mások felhasználták udvarló céljaikra, ismeretes. Az is előfordult ily esetben, hogy több költeményt, vagy azok részeit illesztették össze. Takáts Sándor a Batthyány-levéltár missilis levelei közt talált egy lapot, melyen Balassinak három, versformára is különböző, verséből összetákolt szöveg állott. A Radvánszky-kódexbe is csak ily kerülő úton juthatott a szóbanforgó szöveg. Feltűnő az is, hogy a kódex e részében egy már előbb is szereplő költemény apró szövegeltérésekkel ismétlődik (*Christina nevére*). Mind e körülmény elég okot ad arra, hogy a kódex ezen részével szemben óvatosak legyünk. Kifogás alá eshetik a Malgrudgian nótájára írt költemény felírása is, melynek első fele más énekből került ide, másik fele pedig mint a szerző megállapítása (Inkább istenes, hogy szerelmes ének) kissé különösen hatna.

A tíz számozott ének ellen hitelesség szempontjából nem támasztható kifogás, de a számozás változása magában azt mutatja, hogy ezek sem származnak az elsőekkel egyazon kéz-iratból. A számozatlan énekek közül a *Forog a szerencse* kétségkívül nem Balassié. Az ezt követő csonka költemény Balassi modorában van írva és semmi sem szól egyenesen az ő

¹ V. ö. Eckhardt, *Balassi Bálint irodalmi mintái*. IK. 1913.

szerzősége ellen. De másfelől az sem lehetetlen, hogy ez a Dobó Jakab éneke néven emlegetett vers, mert a versforma ugyanaz, s a kiindulásul szolgáló, Propertiusból eredő részlet, mint már Eckhardt is rámutatott, épen azt a felfogást mutatja, mely ellen Balassi, mint Dobó Jakab éneke ellen, egyik költeményének (XLVI. 79.) felírása szerint polemizál. A fennebbiek után mindenesetre kötelességünk, hogy ezen számozatlan darabokkal szemben egyelőre óvatosak legyünk s mint önálló bizonyítékokra semmi tekintetben ne építsünk rájuk: époly külön vizsgálatra szorulnak, mint a Balassinak újabban kellő bizonyítás nélkül tulajdonított énekek. Megjegyzem még, hogy az itt szereplő három, eddig hitelesnek elismert istenes ének közül a nyomtatott kiadásokban egyik sem található meg, míg a kódex első részében találhatók mind, legalább egyikben-másikban. Ezenkívül a *Boldog azki akarsz lenni életedben* és *Segítségül hílak* kezdetűek Rimay *Legyen jó idő csak* kezdetű éneke nótájára mennek. Ez aligha lehetne Balassi saját nótajelzése. Dézsi utólagosnak tekinti s ebben igaza is lehet. Feltűnő mindenesetre, hogy a Radvánszky-kódex első részében egy olyan nótajelzés sem található, mely ne volna kronológiailag elfogadható. Ez is mutatja, mennyire megbízható a kódex első része szemben az utolsó darabokkal, melyek közül ha egyik vagy másik hitelesnek bizonyulna is, ki tudja, mily hosszú vándorutat tettek meg kéziratból kéziratba, míg a költemények főcsoportja mellé kerültek.

A Radvánszky-kódexben a Balassiéi után Rimay jóval későbbi versei következnek, majd néhány darab más követőtől. Megállapítható, hogy a Balassi és Rimay énekeit e kódexbe egy kéz jegyezte be. Kétségtelen tehát, hogy az egész kézirat a XVII. századból való. Első részében azonban oly jegyzetek olvashatók, melyek bizonyítják, hogy a kódex ezen részének tartalmát Balassi saját kéziratából még az ő életében írták ki. E szerint a Radvánszky-kódex még ezen egyébként kifogástalan részében is másolat másolata — hogy hű másolat, azt különböző megjegyzések bizonyítják. Az első másolat megjegyzéseit, ha anachronismussá váltak is, lemásolja, vagy legalább kezdi lemásolni. Ebből valószínű egyúttal, hogy a Radvánszky-kódex másolója a kódex többi részében is hűségesen követi az előtte volt kéziratokat. Talán ezzel függ össze az is, hogy a LXXV. (65.) költemény után az első tíz számozva van. Ezeket így számozva együtt találhatta valahol, míg a többi nyolc éneket azért nem számozza, mert az ezek összeírásánál előtte volt kézirat — még valószínűbben több kézirat — sem adott számozást. Ez a magyarázat annál valószínűbb, mert a Rimay énekeit ismét számozza a kódex.

Tehát a Radvánszky-kódex első része Balassi kéziratát pontosan követő s a költemények előtt álló mindennemű fel-

írásokat is átvevő másolat hű másolata. Bizonyos egyenetlenségek ebben a részben is vannak, s ezek adhatnak némi felvilágosítást az első másolat, s visszamenőleg Balassi saját kézírata keletkezésének a kronológia szempontjából fontos kérdésében.

Két helyen is van a Radvánszky-kódex első részében ugrás a számozásban. Az egyik a XXX. (55.) ének után, az 55. lapon. Az ének ugyanis a 28. vsz. harmadik sorával megszakad, s utána egy versszak következik, mely az *Áldj meg minket, Uristen* kezdetű, az *Istenes énekek* kiadásából ismert darab utolsó versszaka — a nélkül, hogy az összefüggés hiányának külső nyoma volna. Szilády helyesen jegyzi meg: «Nagyon valószínű, hogy a kódex leírója másolás közben az eredetiből két levelet fordított, s így maradt el az az egy vagy több sor, s így került még ide az 'Áldj meg minket Uristen' kezdetű ének utolsó versszaka, mely a nyomtatásban megjelent énekek közül való.» Dézsi Szilády ezen megjegyzését részben figyelmen kívül hagyja, részben félreérti. «... az utána következő Balassának csak a nyomtatott kiadásokból ismert 'Áldj meg minket, Uristen' kezdetű énekének végső versszaka, s kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a másoló a nyomtatott kiadást ismerte» — mondja a *Bevezetés* CVI. lapján. Dézsi ezen okoskodása téves: ez a hely ily irányban nem lehet bizonyíték. A magyarázat magából a kódexből nyerhető. Épen az e hely után következő költemény számozása kettőnek átugrására mutat. Az egyik kimaradt költemény nyilván épen az, melynek utolsó versszaka már megvan, s ez előtt kellett lennie még egy éneknek. Ez az ugrás nemhogy a szövegek egymásutánjának a Radvánszky-kódex másolójától egyéni kombináció útján való megváltoztatására mutatna, sőt inkább megerősíti, hogy gépiesen másolt, s ezzel hitelét még inkább növeli. Kétségtelen, hogy az ugrást észre sem vette, akár ő lapozott itt át valamit, akár már az első másoló. Ez tehát újabb bizonyítéka annak, hogy számozása nem átgondolt és egyfolytában haladó, hanem csak gépiesen átvett. Láttuk ezt a kódex második részében is, s ez a megállapítás fontos útbaigazítást ad a kódex első részének számozásában található másik ugrás magyarázatánál is. A LXIII. (4.) ének után ugyanis magában a Radvánszky-kódexben van hét üres levél, s az ez után következő ének a LXXI. (61.)

A LXI. (60.) ének után a kódexben ez áll: «Még vadnak ennéhány Istenhez való énekek, kiket a psalmusokból is, magátul is szerzett, ki mindenestül is tíz: azok más könyvben vadnak. nem is adja azokat ki, meddig több psalmust nem szerzett még azokhoz: azért e világi éneket a Jephthes históriájátul elválva, ki még nem kész...» E csonkán maradt megjegyzés szerint volt Balassinak e bejegyzés idején tíz istenes éneke

más könyvbe írva, mint amelyből az addig található énekeket kiírták. Szilády és Dézsi azt hiszik, hogy ezeknek s esetleg a kiadásokból ismert többi éneknek hagyott helyet a Radvánszky-kódex másolója a LXIII. ének után. Ez a magyarázat ebben a formában nem ad kielégítő választ mindazokra a kérdésekre, melyek e helyvel kapcsolatban s másrészt az istenes énekeknek a kódexben való szereplésére vonatkozólag felmerülnek. Miért hagyott itt ki énekeket a másoló, míg több más, nyomtatásban megjelent éneket vagy egészen kiír, vagy legalább első sorával vagy soraival jelzi, s aztán a folytatás számára helyet hagy? Hat, nyomtatásban is megjelent költemény közül (köztük az utolsó versszakával képviselt *Aldj meg minket, Uristen* kezdetű) három van ily módon jelezve (XXXIII. = 2., LXI. = 60. és LXIII. = 4.) Ezekre nézve joggal következtettek arra, hogy a kódex-író azért nem írja ki egészen az előtte volt másolatból, mert már a kiadásokban könnyen hozzáférhetők voltak. Ezek az énekek tehát kétségkívül megvoltak mind az első másolatban. De mi az oka, hogy az első másolat több istenes éneket kihagyott, noha már az idézett bejegyzés előtt fölvelt néhányat? Mi az oka annak, hogy itt egyáltalán ily lezáró jellegű megjegyzés szerepel s utána mégis újabb költemények, köztük ismét istenes énekek is? Az ezekre a kérdésekre adandó felelet bevilágít a Balassi-szöveghagyomány keletkezésének korábbi fázisaiba.

A Radvánszky-kódex ezen első részét az idézett bejegyzés két részre osztja. A Balassi kéziratából először kiírt rész az első másolatban csak ezen megjegyzésig tartott. Ezen részen belül ismét két csoportot kell megkülönböztetnünk. Az első a házasságáig írt énekek csoportja. Itt istenes és világi énekek együtt vannak. Az ezután következők mind világi énekek, még pedig a Júlia-ciklushoz tartozók, melyekhez három más ének csatlakozik. Balassi e ciklust, úgy látszik, kiadásra szánta. Ezen külön helyzet az oka, hogy előttük az életbeli háttérre utaló argumentumok vannak, míg a házassága előtt szeretteknel nincsenek. A házassága után szerzett istenes énekeket Balassi külön könyvbe írta, s nem szándékozott akkor tervezett kiadásába fölvenni. A másoló Balassi ezen kéziratát akkor másolta le, mikor az épen kiadásra készen állott. Később Balassi, eljuttatta tervét s ekkor folytatólag írhatta saját könyvébe ismét válogatás nélkül verseit. Az első másoló talán továbbra is mellette volt, s talán egyenként írta le a maga másolatába az újabb költeményeket. Minthogy a LXI. ének után álló bejegyzésre következő első istenes ének megelőzi az említett hézagot, valószínű, hogy az első másoló hagyhatott üres helyet — észrevéve, hogy további istenes énekek is jutnak kézírata számára — az eredetileg kihagyott, mert Balassinál is más könyvben volt, énekeknek. Nem lehetetlen az sem, hogy az

említett megjegyzést követő első istenes ének felírása is épen a megjegyzésre céloz: «Egy könyörgés. Új.» ✓

A szöveg vizsgálatának eredménye tehát a következő: A Radvánszky-kódex első része, mely a LXXV. (65.) énekig terjed, Balassi saját gyűjteményéből még az ő életében készült másolat másolata. E részben az egyes költeményekre vonatkozó bejegyzések legalább nagy részben, s épen ahol felvilágosítással szolgálhatnak, mert nemcsak a költeményekből vannak elvonva, Balassi saját megjegyzései. Ami akár a nótákra, akár a költemények mintáira vonatkozik, époly hiteles, mint az életkörülményekre utaló argumentumok. Ilyenek attól kezdve szerepelnek, hogy házasodni szándékozott és főleg a válás után 1589-ig keletkezett Júlia-ciklus darabjai előtt található: a költemények tartalmát jelezve keletkezésük oly körülményeire is céloznak, melyek csak a darabok összefüggését magyarázzák, de nem a költemények szövegéből elvonhatók. A kódex további részében Balassinak tulajdonított énekek több kéziratból szedettek össze; egyesek hitelessége ellen is kifogás tehető, az énekjelzések kevésbé pontosak, mintákra utalás egyáltalán nincs. A tíz első számozott ének közül kilencet szorosan összefűz az, hogy mind Coeliához vannak írva; fölöttük a Júlia-cikluséhoz hasonló argumentumok állnak, de oly határozott utalást a költő életkörülményeire nem adnak, fogalmazásuk is sokkal sablónosabb. Két énekhez «In eanden fere sententiam» felírással egy-egy másik vers is hozzá van jegyezve. Több formában megénekelni egy témát — humanista szokás. Nem lehetetlen az sem, hogy e darabok már nem is bírnak határozott élményi alappal; adott témákat variálnak. Épen ezért abból, hogy itt az argumentumok nem hoznak újat, csak olyat, ami az énekben is benne van, nem kell arra következtetnünk, hogy ezek nem Balassi saját megjegyzései. Hasznukat azonban épen azért nem vehetjük, mert újat nem adnak.

A szövegvizsgálat másik fontos eredménye, hogy a gyűjtemény keletkezésének megvilágítása fényt vet arra, mikor keletkeztek a tartalmát tevő egyes költeménycsoportok, illetőleg mikor voltak azok már együtt. Láttuk mindenekelőtt, hogy külön kell választani a Radvánszky-kódex két főrészét. Az első részben lemásolt gyűjtemény előállása arányilag könnyebben megmagyarázható s e versek kétségkívül Balassiéi, míg a másikkra vonatkozólag csak újabb kézirati anyag megtalálása igazíthatna útba, s azt is csak további vizsgálatok dönthetik el, mit fogadhatunk el belőle teljes joggal Balassiénak. Az első rész három csoportra oszlik. Az első 33 költeményt az első másoló Balassi házasságáig, tehát 1584-ig szeretteknek jelzi, az ez után következők az LVIII. (91.)-ig egységes terv szerint vannak összeállítva, csupa világi ének, melyek már

eddig megállapíthatólag is 1584 és 1589 közt keletkeztek. Azután következnek ismét vegyes énekek, melyekről e kézirat egyéb részeinek összefüggéséből az következik, hogy 1589-ben keletkeztek. Balassinak kibujdosása után írt költeményeiből semmi sem található a Radvánszky-kódex első részében, tehát abba az első másolatba ilyenek már nem jutottak be. Amit Balassi kibujdosása után írt, annak külön története van. A kódex második részéből, az első 9 számozott költemény, melyek közül az egyik utal arra, hogy a költő Júliához való szerelme miatt hagyta el hazáját, nyilván 1589-ben kezdődő lengyelországi tartózkodása idején keletkezett, a tizedik, melyet Rimay is megemlít, egy lengyel Zsuzsánáról szól, s ez is megerősíti azt, ami a szövegtörténeti összetartozásból is valószínű, hogy ugyanazon időből való. A tíz számozott költemény tehát a kibujdosás után írottak közül került vissza együtt az első gyűjtemény szomszédságába a Radvánszky-kódexben. A többi, számozatlan darab kronológiájára a szöveg hagyomány állapotából semmit következtetni nem lehet. Az első apróságról, ha csakugyan Balassié, lehetséges még, hogy szintén az 1589 utáni lengyelországi tartózkodás idején keletkezett.

A Radvánszky-kódex anyagának egyes csoportjaira vonatkozó megállapításokat, melyeknek keretül kell szolgálniuk az egyes költemények vizsgálatához, a következő táblázat tüntetheti fel:

a) Balassi hiteles költeményei:

I. rész.	{	1. Házassága előtt írt költemények: I—XXX. (26—55.)
XXXIII. (2.) — 1584-ig. (Számuk 30.)
		2. Világi énekek, 25: XXXIV—LVIII. (67—91) — 1587—1589.
		3. Vegyes énekek, 10: LIX—LXIII. (57—58, 60, 3—4) és
LXXI—LXXV. (61—63, 5, 65.) — 1589-ben.
II. rész.		4. Új számozással 10 ének: Coelia I—IX. és X. (92—103): 1589 után.

b) Kétes eredetű költemények:

- II. rész. 5. Számozatlan énekek, 8: (104. 6—7. 8. 105).¹

II. Balassi szerelmei.

A szerelmi énekek kronológiájának kérdése közelebből csak Balassi életének eseményeivel, szerelmi történetével kapcsolatban világítható meg. Azon csoportból kell kiindulnunk,

¹ Dézsinél azért csak 5, mert a negyediket mint varianst a II. (27.) énekhez írt jegyzeteiben a 672—3. lapon adja, a hatodikat (*Forog az szerencse*) a II. kötet 290. lapján teljesen közli, a nyolcadikat ugyancsak teljesen a IV. Coelia-dalhoz (95.) írt jegyzetben, a 727. lapon.

melynek vonatkozása meghatározott eseményekre a legkevesebb kétségre ad okot, a *Júlia-ciklus*ból. Ezt bevezeti már a XXXIV. (67.) költemény, bár Júlia neve itt még nem szerepel, s lezárja az LVIII. (91.), mely után «nem említi többé Júliát versül». Ez a ciklus kerek történetre világít rá: epikus hátterét az argumentumok külön kiemelik. A ciklus összeállítása tervszerű, s ez némi óvatosságra kényszerít. Kérdés lehet, vajon nem utólag iktattattak be egyes darabok, esetleg épen olyanok, melyek leghatározottabban utalnak bizonyos életkörülményekre. De nem lehet kérdés az, hogy az egésznek élménybeli alapja van, sőt az sem, hogy legalább egy része a hősnőnek valóban átnyújtott s így aktuális fogantatású költemény. Lássuk először, mily eseménysorozat bontakozik ki e ciklus hátteréből.

A XXXIV. (67.) éneket «akkor szerzette, hogy a felesége idegenségét és hamisságát eszébe kezdte venni, kin elkeseredvén, jutván annak az szerelmesinek igazsága eszébe, akit ok nélkül bolondul elhagyott volt feleségiért, úgy szerzette ezt...» A XXXV-et (68.) «akkor szerzette, hogy az ő felesége idegensége miatt az rigi szeretőin kezdett szívében megindulni». A XXXVI. (69.) költemény argumentuma: «Kívánsága szerint cselekszik (tudni illik egy igen szép kegyest) okát jelenti Venus annak is, miért árulta el az Felesége. De ez Pető Gáspárnénál vagyon.» Meg kell jegyezni ez utóbbinál két dolgot: 1. A megelőző vers vége Cupidóhoz szól: «Arra gerjessz, kit megadhatsz, Nyerhetetlenre ne gyúlassz.» Az idézett argumentum erre a kívánságra céloz. 2. Ez az ének Pető Gáspárnénál volt, aki nem más, mint Balassinak elvált neje. Mindhárom költemény szerint a viszony Balassi és felesége között elhidegülőben van, benne pedig új szenvedély van keletkezésben valaki iránt, akihez már régebben volt köze, de akitől nem várhat semmi jót, mert kegyét eljátszotta — úgy látszik, épen azzal, hogy hozzá hűtlen lett, hogy megnősült. Ezekre következik az első költemény, melyben már Júlia neve szerepel, s ez vet némi világosságot arra is, mi lehetett a Pető Gáspárnénál maradt éneken. Argumentuma: «Ezt akkor szerzette, mikor az feleségétől elvált, kibem emlékezteti Cupidót arra, amint Venus ő általa fogadott néki, ha feleségítül békével elvállik, kire megfelel Cupido, Júliát mutatván s dicsírvén neki.» — ismét az előző elveszett költeményre utal vissza. Ott Cupidót Venus azzal a felszólítással küldte hozzá, váljon el feleségétől s akkor teljesíti korábbi kívánságát, hogy oly kegyest mutasson neki, akit megadhathat. Most már a válasz megtörtént, kéri tehát Cupidót, váltsa be ígétét. Akit erre Cupidó mutat, az nem más, mint Júlia, ugyanaz, aki őt megveti. Szemére veti tehát Cupidónak, hogy megcsalta, de az biztatja, hogy anyja Júliát most már meglágyította.

Ez a bevezetése annak a ciklusnak, melyben a költő egyre Júlia szerelméért esdekel. Az első költeményben bizakodó reménység nyilatkozik meg, vége pedig az LVIII. (91.) költemény, melynek latin argumentuma: «Videns Juliam nec oratione, nec ratione in sui amore inflammari posse: questibus miser coelum, terras et maria implet: pollicens indignabundus se nullum carmen Juliae gratia deinceps cantaturum.» Az utolsó sorok:

Hideg lévén kívül, Égvén pedig belül Júlia szerelmétől,
Jó hamar lovakért Járván Erdélyföldöt Nem kis fáradság nekül,
Ezt összverendélem, Többé nem említvén Júliát immár versül.

A Coelia-ciklus IX. darabja szerint, «kiben Júliához hasonlítja Coeliát minden állapotjában, Cupidóval is feddik, hogy (holott hazájából is ő kergette ki) ott sincs nyugalma miatta» — Júlia az oka, hogy kibujdosott. Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy Illyésházy 1589 szept. 29-én, néhány nappal Balassi kibujdosása után, ezt írja egy levelében: «Nova in his partibus ista habemus: Valentinus Balassa universa sua bona tradidit fratri suo Francisco Balassa, ipse autem solus omnino insidens equo, noctu discessit ex regno isto versus Cracoviam. Scripsit et mihi: se, si tum non morietur, in 4 annis in Hungariam non venturum. Causam peregrinationis suae ponit Andream Balassa, qui sua ambiat bona, cui multum minatur et *relictam olim Christophori Ungnad*, quae sibi nubere noluit.» — ez magában elég, hogy kétségtelenné tegye Júlia azonosságát Losonczy Annával. Sok vitára adott ez valamikor okot, míg Illésy János az idézett levelet meg nem találta.¹ Már Szilády Losonczy Annában látta Balassi legállandóbb ihletőjét; azt a számos föltevést, melyet ezzel szemben a döntő bizonyíték előkerüléséig felállítottak, ma már nem érdemes elsorolni. A Júlia-ciklusra vonatkozólag a kérdést lezártak tekinthetjük. Csak annyiban szükséges egyik másik kombinációt mégis újra kritika tárgyává tenni, nem magyaráz-e valamely más csoportot vagy egyes költeményt.

Láttuk, hogy Balassi Losonczy Anna kezére pályázott akkoriban, mikor a Júlia-ciklus készült. Válásának ideje csodálatosan egybeesik Losonczy Anna előzvegyülésének idejével. Oklevelekben Balassi és Dobó Krisztina 1586 nov. 15-én szerepelnek utóljára, ekkor még férj és feleség voltak. 1587 nov. 12-én egy tárgyaláson Dobó Krisztina már egyedül jelenik meg az országgyűlés előtt, s ugyanez év végéről egyéb adataink is vannak, hogy Balassi magánosan kóborol az országban. Losonczy

¹ L. Századok, 1898. A bizonyíték döntő voltára jellemző, hogy hatása alatt Kardos Albert, az egyik legerősebb ellenvélemény képviselője, a Képes Magyar Irodalomtörténet 2. kiadásában (1899. 207. l.) visszavonta véleményét.

Anna férje, Ungnad, éppen ez időben halt meg. Nov. 11-én érkezik meg halála híre Bécsbe. Azt tehát, ami Balassi költeményeiből kitűnik, hogy Losonczy Anna kezének elnyerésében reménykedve egyezett bele a válásba, az adatok igen határozottan megerősítik. Egyes részletek Balassi házassága történetében még nagyon homályosak, de azt levelek is mutatják, hogy nem ő volt az, aki a válást sürgette: ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem ő lett volna az oka. 1588 márc. 7-én Kapy Sándorhoz írt levelében szól a válásról s ugyane levélnek végén költeményei hangjával meglehetősen ellenkező formában tervezett új házasságáról. Ez a levél különös fordulatokról tudósít a válás ügyében. Kitűnik belőle, hogy Dobó Ferenc, aki vérfertőzés vádját emelte Balassiék ellen, a végén meg akarta akadályozni a válást, Balassi pedig, aki nem akart válni, most szívesen tette. Mondja is levelében: «ládd-é ki csuda az Isten dolga, én az én Istenemnek nem győzők elég hálát adni róla...» Az ok éppen az, hogy közben Losonczy Anna felszabadult s Balassi azt remélte, hogy nőül megy hozzá.

Látnivaló, mily pontosan követi a ciklus, főleg a bevezető darabok, az eseményeket. Feltűnő mindenestre, hogy a XXXVI. (69.) költemény, mely éppen előszava mintegy a válásnak, feleségénél maradt. Ez az a költemény, melyben Cupidó rábeszéli a költőt a válásra s «okát adja annak is, miért árolta el a felesége». Talán arra mutat ez, hogy még csakugyan a válás előtt készült s éppen ezért juttatta el naivul Dobó Krisztinához. Az egész ciklusra és az összes bevezető darabokra vonatkozólag azonban nem állíthatjuk, hogy közvetlen aktualitásúak. Több okból látszik némelyik utólag stilizáltnak. Így éppen a bevezető daraboknál feltűnő, hogy mielőtt még Balassi a lehetőségre gondolhatna, mielőtt Ungnad meghalna, visszaemlékszik Annára, kit már előbb szeretett s éppen azért kéri Cupidót, hogy mást mutasson neki; az meg is igéri arra az esetre, ha elválik, s aztán megint csak Annát mutatja neki. Nagy művészettel életbeli elemekből fölépülő lírai regény kezdete ez, mely aztán nagyon is egyhangú folytatásba megy át: a folytonos ostromlások, könyörgések mégis mutatják, hogy nem az egész utólagos alkotás, hanem valóban átadott udvarló, ostromló versekből áll. Eleinte nem gondolta, hogy vágya elé oly nagy akadály tornyosulhat. Akkor a pillanat hatása alatt írta azt a költeményt, mellyel a ciklus tulajdonképen kezdődik; ekkor azt hitte még, hogy az övé lesz Anna. Balassi lelkialkata sem olyan, hogy az egésznek emlékekből való fölépítését föltehetnők: ennél a soha meg nem állapodó léleknél nem igen valószínű ilyen finom emlékezés élményeire. Pedig az élményi elemek sokkal pontosabbak és hívebbek, mint eddig megfigyelték. Néhány argumentum is bizonyítja különben, hogy valóban elküldött versek vannak a Júlia-ciklusban. Búcsúéneke végén azok

híres sorok, melyek a Radvánszky-kódex felfedezése előtt oly sok fejtörést okoztak:¹

Tí penig szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nékem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjetelek, vesszetelek,
Mert haszontalanok, jót nem érdemletek!

bizonyára szintén a Júlia-ciklusra vonatkoznak, mellyel ő mást is akart nyerni, mint költői dicsőséget: elnyerni Júlia, azaz Losonczi Anna, kezét.

Valószínűnek látszik tehát, hogy a ciklus zömét valóság-gal átadott versek alkotják, melyeket azonban az utólagos összefűzésnél némileg átalakított. Mikor történhetett ez, azt megvilágítja az, hogy a Radvánszky-k. első részében semmi sem utal a kibujdosás utáni időre: úgy látszik tehát, hogy ez is még a kibujdosás előtt történt, de valószínűleg már az említett búcsúköltemény írása után. Hogy ez lehetséges, mutatja, hogy több költeménye is céloz a kibujdosás tervére: a gondolat tehát hosszabb ideig érlelődött benne. A cikluson belül az egyes költemények keletkezési sorrendjétől nem nagyon térhetett el. Az itt szereplő összes darabok mindenesetre 1587 végétől 1589-ig készültek. E terminusok elég szűk határok, hogy a fejlődés megállapításánál a középük eső költemények felhasználhatók legyenek.

A Júlia-ciklussal kapcsolatban, mielőtt a többi szerelmi énekre rátérek, még egy megjegyzést kívánok tenni a *Balassinak tulajdonított drámatörödékre*,² melyet tudvalevőleg ugyanazzal a történettel hoznak kapcsolatba, s talán teljes joggal. Balassi szerzősége mellett egyik fontos érv, hogy a darabban betétként található költemény az övé, a Júlia-ciklus echós darabja; a másik, hogy az egyik főszereplő neve, *Credulus*, megegyezik másik echós költeményében az *Echót* először megkérdező ifjú nevével, akin nyilván maga a költő értendő (az ő kedvese ugyanis Anna). Az a különös azonban, hogy a drámában az említett betét nem *Credulus*, hanem épen ellenfele, *Sylvanus*, ajkára van adva, kit szintén gyötör Júlia szerelme s aki a töredékből kivehetően győztes marad *Credulus* fölött s kit ezért *Forgách Zsigmonddal* azonosítottak. Ez a körülmény jogossá teheti a kételyt, írhatta-e Balassi a darabot, melynek különös cento-stilusa egyébként is inkább utánzójára

¹ Ezek hívták fel a figyelmet arra, hogy az *Istenes énekek* kiadásaiból ismert Balassi-verseken kívül sok másnak is kellett lennie. Kisfaludy Sándor hazafias verseknek tartja azokat, melyek a költőnek oly sok bajt szereztek s az egyik énekben emlegetett számkivetést is ezekkel hozza kapcsolatba. Úgy látszik, egy időben ilyen magyarázat felé hajlott Toldy Ferenc is, mikor szatirikus, feddő költeményekre gondolt.

² L. Magyar Könyvszemle, 1900. Erdélyi Pál: *Balassa Bálint*, 1899. — Dézsi kiadása, 477—484. l.

mutatna. De ha nem Balassi is a szerző, ez nem zárja ki, hogy alapul nem az ő szerelme története szolgálhatott volna. Az sem lehetetlen, hogy Losonczi Anna, illetőleg Forgách Zsigmond környezetében keletkezett, esetleg épen a nála maradt Balassikéziratok felhasználásával.

A *Coelia-ciklus*ról már a szövegtörténettel kapcsolatban megállapíthattunk annyit, hogy darabjai a lengyelországi bujdosás idején, tehát 1589 után keletkeztek. Dézsi kronológiai összeállításában szétválasztja ezeket, s van olyan is, melyet már 1575 előtt keletkezettnek jelez; ennek semmi alapja nincs. Hogy ki rejtőzhetik a Coelia név mögött, nem tudjuk; fictio sincs kizárva. De az, amit Balassi és Losonczi Anna viszonyára jellemző levelek megtalálása előtt hihettek egyesek, s amit Dézsi még mindig valószínűnek tart, hogy itt is Losonczi Anna a magasztalt hölgy, az teljességgel lehetetlen, mert 1. Balassi kibujdosása után Losonczi Annáról nem énekelhetett: az, mihelyt újra férjhez ment, számára idegen volt, sőt mondhatni gyűlöletes, hiszen 1592 márciusában pört is indított ellene; az pedig, hogy Losonczi Anna képviselője azzal akarta a pört megszüntetni, hogy Balassit infamiában elmarasztalták s így nincs joga pörösködni, mutatja, hogy a vonzalom és bécsülés hiánya kölcsönös lehetett. 2. Coelia és Júlia azonosításával épen nem magyarázható meg a Júliára célzó Coelia-darab; világosan úgy mondja, hogy Coelia képe Júliára emlékezteti, aki tehát más.

Legtöbb probléma azokhoz a költeményekhez fűződik, melyeket a Radvánszky-kódex *Balassi házasságáig* szerzetteknek jelez. Hogy ezek csakugyan az addig szerzettek, abban nincs okunk kételkedni. Kérdés csak az lehet, mi ezen a csoporton belül a sorrend alapja. A háttérrel keresve központi kérdés: mikor lép föl először Balassi költészetében Losonczi Anna? Hogy nemcsak a Júlia-ciklusban, az kétségtelen, mert épen a házasságáig szerzett énekek egyike az ő nevére van írva s ebből következtette már Szilády, még mielőtt a Júlia-ciklus háttérét megvilágító levelek ismeretesekek lettek, hogy az az Anna, kit Júlia néven énekel meg, ugyanez, s ahol ezenkívül Anna név szerepel, az is mind Losonczi Anna. Minthogy pedig a nevére írt költemény még házassága előtt készült, míg a Júlia-ciklus 1589 körül, nyilvánvaló volt, hogy ez a szerelem mindenesetre igen hosszú ideig tartott s minden közbeeső epizód ellenére állandó vonzalom volt. Ez a helyes megállapítás odavezetett, hogy egyesek, kivéve ott, hol határozottan más a megénekelt, lehetőleg mindenütt Losonczi Annát keresték a költemények háttérében. Mely időre, mely költeményekre vonatkozólag állapítható ez meg csakugyan?

Láttuk, hogy e történet 1589-ben végződik. Kezdetét szeretnék már gyermekkorára tenni. Ennek egyedüli alapja a

Losonczi Anna nevére írt XXV. (50.) költemény, melynek záróversszaka így hangzik:

Azki most ezeket öszveszedegette,
Szeretője után kesereg szívébe,
Kit más szűz kezére,
Mint tudatlan ember, ok nekül ereszte.

Szilády kimutatta,¹ hogy Losonczi Annának 1577-ben már leánya is volt, amint pedig azóta kitűnt, már 1567-ben ment férjhez soneggi br. Ungnad Kristófhoz.² Minthogy pedig e költemény szerint az éneklő szeretőjét elvesztette, az magát másnak adta, arra következtettek, hogy Balassi már gyermekkorában szerette Losonczi Annát, hiszen 16 éves volt, mikor az férjhez ment s itt azt siratja, hogy másnak engedte át. Azt, hogy a költemény tele van így megmagyarázhatatlan részletekkel, nem vették figyelembe. A külsőleg legfeltűnőbb nehézséget Széchy Károly igyekezett eltüntetni «szűz» helyet «hűv» coniecturát ajánlva. Az egész költeményt újra magyarázni csak Eckhardt kísérelte meg, s az ő nyomán indulva Dézsi egy mellékesen odavetett megjegyzésével alighanem eltalálta az igazat, legalább az ő feltevését más oldalról is támogatni lehet. Eckhardt u. i. *Balassi két verséhez* címmel az Irodalomtörténet 1914. 248—52. lapján megjelent cikkében azt vitatja, hogy a szóbanforgó ének, valamint az Amade versei közt előkerült, «Balassa» névre írt ének, Losonczi Anna költeményei. Az utóbbit már 1878. a Figyelő IV. kötetében a versfők alapján Balassinak tulajdonította Imre Lajos.³ Dézsi II. Balassa Bálinténak tekinti. De semmi okunk nincs rá, hogy Amadetől elvitassuk. A másik költeményről azonban helyesen állapítja meg Eckhardt, hogy így csak nő beszélhet. Ebből azonban arra következtetni, hogy a költemény írója is nő, Losonczi Anna, nem szükséges. A költemény Balassi 3—4 más versével is szorosabb összefüggésben állónak látszik. Dézsi azt mondja a jegyzetben⁴: «Ezen coniectura (t. i. Széchyé) elfogadása mellett a költemény tartalma még mindig megszívvelésre méltónak tünteti fel azt a feltevést, hogy Balassa a Losonczi Anna nevére írt költeményben nem a Losonczi Anna nevében szól-e, mintha az ő helyébe képzelné magát, az ő érzelmeit kívánná kifejezni, mint azok az énekírók, akik Bethlen Gábor,

¹ IX. lap.

² V. ö. Századok 1898. 26. l.

³ Az a három hiteles Balassi-költemény, melyek akrostichonja a költő nevét jelzi, azt *Balassi*-alakban adják ki. (IV. 29. XXX. 2. és 12.) Ezért, bár a költő s az ő korában az egész család a Balassi és Balassa nevet felváltva használták, nem látszik helyesnek, hogy Erdélyi és Dézsi ismét az utóbbit részesítik előnyben azon a címen, hogy a család később mindig ezt a nevet használta, mint már a II. Balassa Bálint korában is.

⁴ 692. l.

Bocskai stb. nevére írtak énekeket?» Dézsi ezen megjegyzése alighanem helyes nyomon jár. Sokkal közelebbi analogiát is felhozhatunk, t. i. magának Balassinak két versét. Az egyik a XIII. (38.) «kit egy szép leány nevével szerzett.» Ezt is, úgy látszik, Dézsi magyarázta leghelyesebben. «A szép leány nevét, akiről a költemény címe szól, a versfők nem árulják el, valószínűen azért, mert a címfelirat nem is úgy értelmezendő, hanem hogy szép leány nevében beszél a költő, annak érzelmeit tolmácsolja.» A másik a mindjárt ezután következő *Chak Borbálaért* írott. Egy változatának töredéke maradt fenn a szepsiszentgyörgyi Székely Muzeum Csereyné-kódexében 1579 körüli másolatban,¹ *Adhortatio Barbarae Chaky In quendam Juvenem ut in pristinum Amorem rediret etc.* felirással. E heroida-hangú költemény inkább is illik nő ajkára. Mindkét költeményben egy elhagyott nő panaszkodik, akitől szeretője messzire távozott. Azért feltenni, hogy ezek nem Balassi költeményei, hanem hozzá írt versek volnának, semmi okunk sincs. Épigy szerezhette a XXV. költeményt is Balassi Losonczy Anna nevével; az beszél, de mintha néhol nem sikerülne teljesen az átídomulás. Néhány más költemény a helyzetre is világot vet. A IV. (29.) számúban panaszkodik a költő, hogy szerelmese, aki már bevette szerelmébe, őt most elűzte, távozásra szólította fel; a versfők: Balassi Balinthe Anna. A XXV. énekben felfogásom szerint Losonczy Anna panaszkodik, hogy szeretője másé lett. «Igazán tertint ez is meltán én rajtam, Mert ok nekül magam búcsut neki adtam stb.» Ez mintha megfelelné a IV. költemény 56. sorának: «Búcsúmat úgy adá, mint számkivetésre.» Más párhuzamos helyek is vannak.

XXV. 2—3. vsz. Oly nehéz lelkemnek attul elválása,
 Ki szerelmet hozzám igazán mutatta,
 Mint testnek halálba
 Vagyon az lélektül nehéz távozásá.
 Szinte mint hogy a test mikor az lélektül
 Fáj, hogy eltávozik, mint szeretőitül,
 Így árva fejemtül
 A vált el, ki engem szeretett hű szívűl.

~ IV. 17. vsz. Nem úgy megyek el, hogy lennék nálad nélkül,
 Mert mikint hogy test nem élhet lélek nélkül,
 Így te szerelmedtül
 Soha nem válhatom meg halálom nekül.

Losonczy Anna azzal vádolja magát, hogy nem tudott benne bízni.

Mikor Balassi szerelmeiről az első nagy viták folytak, az általános vélemény az volt, hogy Balassinak korai szerelme volt Losonczy Anna, s ez a szerelem végigkísérte egész életén. Károlyi Árpád,² akinél először merül föl még egy jelentősebb

¹ V. ö. Dézsi, 679. l.

² Századok, 1882.

viszony föltevése, szintén nem e korai időszakra vonatkozólag vonta kétségbe Losonczy Anna szerepét Balassi életében, hanem épen a Júlia-ciklussal kapcsolatban s ebből visszamenőleg az Anna-dalok egy részére is, még pedig részben azzal a megokolással, hogy Losonczy Anna 1588-ban özvegygé lett, Balassi pedig már 1587-ben elvált nejétől «s a dalok ezután is csak oly szenvedélyesek. Mi állt tehát útjában, hogy Ungnad özvegyét elvegye? Mert akkor már más Anna volt szívében ülnő.» Illésy felfedezésével e tekintetben minden kétség eloszlott. Balassi igenis elválása után Losonczy Annához írta verseit és ha rajta múlt volna, el is vette volna. Ma Losonczy Anna szerepe tekintetében inkább a kezdetekre vonatkozólag lehet kétségre ok.

A XXV. ének volt az egyetlen bizonyíték, melynek alapján gyermekkori szerelemre gondoltak. Minthogy ennek magyarázatában a régi felfogást el kell vetnünk, maga e feltevés is, bármily csábító volna megtartani, minden bizonyítékát elvesztette. A Radvánszky-k. első éneke, az *Aenigma* (26.) keletkezésének körülményeiről úgyszólván semmit sem állapíthatunk meg. Feltéve is, hogy élményre vonatkoztató magyarázata megállja helyét, akkor is Balassinak több asszonnyal volt dolga, s a XXV. ének új magyarázata mellett semmi sem található benne, ami határozottabban Losonczy Annára mutatna. Még kevésbé következtethetünk a vers keletkezésének idejére. Arra, hogy köztük már Balassinak Erdélybe távozása előtt lett volna valami kapcsolat, semmi bizonyíték nincs. Úgy szokták tekinteni a dolgot, hogy Balassi szenvedélye — egyesek szerint gyermekszerelm után — Egerben fejlődött ki még az erdélyi kaland előtt. Ungnad 1570—78-ig volt itt első ízben kapitány, azután Horvátország báni székébe távozott. Azt azonban semmi sem bizonyítja, hogy Balassi már 1575 előtt lett volna egri vitéz. A lajstromban csak 1579 áprilisától kezdve szerepel, amint Dézsi is kiemeli bár azt hiszi, hogy mégis ott járhatott 1575 előtt is, «mert odavonzotta őt Losonczy Anna». Az bizonyos, hogy Balassi járhatott Egerben: családját korán fűzték oda kapcsolatok, atyja is szolgált valamikor ott későbbi sógora, Dobó alatt s emellett Eger ezidőben valóban az első «vitézi iskola» volt. De, hogy Balassi már ekkor Anna közelében élt volna, ha lehetősége nincs is kizárva, egyelőre semmivel sem bizonyítható.

A XXV. (50.) ének Losonczy Anna, a IV. (29.) Anna nevére van írva s mindkettő a Palkó nótájára. A IV.-ben a költő búcsúzik Annától, ki elűzte, noha ő is szereti. A XXV. énekben Losonczy Anna bánkodik, amiért elűzte magától s más szűz kezére eresztette, félve tőle, noha rá oka nem volt. Anna nevére van írva a XXVII. (52.) ének is, «kiben a szeretője ok nélkül való haragja és gyanúsága felől ír.» Nótája is azonos a IV.-ével és XXV.-ével. Hogyha az Anna név azonosságát nem tartanók is döntőnek, elég bizonyítékot nyújtanának

maguk a költemények az összetartozásra. De annak az előbb említett föltevésnek különben sem lehet jogosultsága, hogy az Anna név nem mindenütt egy Annára vonatkozik. Károlyi Balassinak 1589 márc. 20-án Ernő főherceghez intézett leveléből indul ki, melyben védekezik bizonyos rágalmak ellen s ezek közt szól egy becsületbeli ügyről, melybe valami Ferdinánd neje miatt keveredett. Károlyi talált ez időben egy Ferdinánd nevű magasrangú katonát, kinek nejét Annának hívták, Nogarolli Ferdinándot, s ennek nejében, Harrach Annában kereste Balassi egyik Annáját. E föltevésnek azonban nincs alapja: Nogarolli 1588-ban nősült s már 1590. meghalt.¹ Balassi levele ezen házasságot követő év elején íródott s nem is úgy hangzik, mintha egészen friss eseményről szólna: «vel hoc unicum me ab omni criminis suspicione (ne dicam infamia) liberaret, quod Ferdinandus egregiam suam coniugem, quam suspicione falsi criminis repudiaverat, iterum receperit novoque connubio sibi iunxerit; onni prorsus veterum iniuriarum memoria perpetua oblivione sepulta.» Fölmerült azóta egy más Ferdinánd alakja is, kivel Balassinak valóban volt viszállya. Annyi kétségtelen, hogy az Anna nevére írt énekek számára nincs okunk második hősnőt is keresni, annál kevésbbé, mert összetartozásuk nyilvánvaló.

A XXVII. (52.) énekben azt mondja Balassi, hogy szeretője gyanakszik rá, féltékeny, s ő tudja, hogy ez épen szerelme miatt van. Ígéri, hogy hűséges marad. A negyedik versszak: «Az szerelminek hozzám nagy hívségét Jól látom szívének minden jó szándékát, Hogy énnékem magát Adta, hogy érzem nagy jóakarátját...» megfelel a IV. költemény egyik szakaszának, ahol azt mondja: «Nem panaszkodom semmit már felőle, Azt sem érdemlettem volna bizony tőle, Hogy nagy szerelmiben Engemet már bévett, Vagyok szeretője.»

A XXVII. (52.) ének kegyese gyanúságáról panaszkodik, a IV.-ben búcsúzik, mert szeretője, félve valamitől, bár szereti, magától elűzte; a XXV. pedig Losonczi Anna ajkára ad panaszt, épen amiért őt elűzte. Ha ez az egymásra vonatkoztatás megállja helyét, e költemények kronológiai meghatározására elég biztos támaszunk van. Az ezen sorozatban első helyre került XXVII. költemény ugyanis keltezte van:

Ezeröttszáz és hetvennyolcnak végében,
Hogy volna szeretőm én hozzám kétségben,
Úgy szedém ezt egyben,
Nevét megtalálod versek eleiben.

A XXVI. költemény, mely szintén «Azon nótára» van írva, egy gyémántkereszt gyöngyeinek szimbolikus magyará-

¹ V. ö. IK. 1893.

zata. 7—8. vsz. «Vedd azt is eszedben, hogy gyöngynek örege Vagyon fölfüggesztve keresztnek végibe Nincsen elesésben, Amaz két gyöngy között függ szinte középben, Így mi szerelmünket mi se hagyjuk tülünk Rágalmazók miatt elesni közülünk: Ám szóljon felölyünk, Ki szinte mit akar, Hiszem tiszta lelkünk.» E költeményt is némi joggal lehet az előbbiekhöz kapcsolni s talán még a XXIX. (54.) költeményt is, melynek végső sorai: «Engem bár ne kimillyetek nagy veszedelemtül, Csakhogy ötet őrizzéték gonosz hirtül-névtül, Mert érdemli, ha érte lesz is fejem halála, Mert életét, hírét-nevét csak énreám bizta.»¹

E csoportban a közös téma az — s ez aligha lehet konvencionális sablón — hogy kölcsönösen szeretik egymást, mégsem élvezhetik nyugodtan szerelmüket, rágalmazóktól félnek, a nő sem bizik benne eléggé, fél vele együtt lenni, elüzi. A XXVII. költeményből valószínűnek látszik, hogy Balassi mindezeket 1578-ban, illetőleg inkább később, mint előbb, írta.

Valószínűvé teszi ezt az is, amit az 1578. évet megelőző időről tudunk. Ismeretes, hogy ez időben is foglalkoztatták már házassági tervek. Gyámja, Balassi András, kivel később annyit pörösködött, ajánlotta neki, hogy kérje meg a nagybefolyású Krusith János leányát. Balassi 1577 július 11-én Lengyelországból való hazatérte után írt legrégebbi ránk maradt levelében felel nagybátyja felszólítására s azt írja, hogy ő is nagyon hasznosnak látná. Oka egyrészt a belátás, hogy jó volna már rendes életet kezdeni, hisz addigi féktelenségei egészségének is ártottak, másrészt azt mondja: «tréfa nélkül, uram, egyképen én nekem igen hasznosnak is tetszik, miért-hogy Krusithnak nagy autoritását hallom az mostani udvarban és nem is esnék porban pecsenyénk stb.» Hasznosnak tartaná tehát, de ellenvetései is vannak: 1. e befolyásos emberrel való összeköttetése megfosztaná önállóságától; 2. más ügye is van, a Hagymásynéval való viszony. De ez sokkal bizonytalanabb s ezért is a Krusith Ilonával való házasság hasznosabb volna; 3. nem hiszi, hogy Krusith hozzáadná a leányát, mert ő az udvar előtt gyanus személy, másrészt vékonyfűstű is a konyhája. Ezek ellenére megkísérli a dolgot, vagy legalább gondolkodik felőle. «Ha meglátom, azután ennél is jobban gondolkodom felőle» — írja. Más ügyből kifolyólag amúgy is akar Krusith-tal beszélni. Hogy a találkozás csakugyan megtörtént, a leány megtetszett neki, s az sem idegenkedett tőle, bizonyítani látszik a nevére írt költemény, a XXIII. (48.) ének. Krusith Ilonához tehát más tanácsára és számításból köze-

¹ E költemény oláh nótára van írva s minthogy a mai oláh népköltészet állandó mozzanata a védekezés rágalmazók ellen, nem lehetetlen, hogy oláhból is van fordítva.

ledett, mégis költemény ihletője lett. Sőt valószínűnek kell tartanunk, hogy legalább kettőé. Az említettnek szomszédságában van ugyanis egy «kit egy bokrétáról szerzett.» Ennek utolsó versszaka így hangzik: «Ezerötszáz és hetvennyolc esztendőben Egy szerelmes helyen hogy volnék rejtőkben, Az adá virágát akkor én kezemben, Kit Istentől kérek gyakran könyörgésemben.» Az előző költemény 9. versszakában azt mondja: «Az hónál fejrőb kezed, kit Istentől kérek, Hogy rövid nap szorosan] öölvén rám kerüljenek.» A két költemény azonos körülmények közt keletkezett¹: oly lányhoz szól, kit meg akar kérni — nemcsak Istentől. A második 1578-ból való; az említett levelet 1577 július 11-én írta Balassi. Az ügy, úgy látszik, hónapokon át húzódott s eleinte nem is volt reménytelen. Legalább az első költemény távozásról szól, de nem végelegesről, csak mert «az szükség viszen.» Valószínű, hogy a második költemény a későbbi s talán egy második találkozás alkalmával készült. Ezt általában Losonczy Annához írottak szokták tekinteni, de elfogadhatatlanná teszi ezt épen az a sor, mely a Krusith Ilonához írottal összekapcsolja.

Csak 1578-tól kezdve állíthatjuk határozottan, hogy Balassi Losonczy Annához költeményt írt. Nem is valószínű, hogy házassági terve idején Losonczy Anna már jelentősebb szerepet játszott volna életében. Korábbi időről nem tudjuk, hazatérése után pedig kellene is nyomának lenni, ha szerelmük már a Krusith-eset előtt kezdődött volna.

A Júlia-ciklust bevezető darabokat «jutván esziben annak a szerelmesinek igazsága, akit ok nekül bolondul elhagyott volt feleségiért», szerzette. Ez a szerelmes Losonczy Anna. Itt már a házasságában csalódott költő gondol vissza az elhagyott kedvesre. A XXV. ének szerint is ő az, aki más szűz kezére ment. Losonczy Anna szerette, csak rágalomtól stb. félve s nem bizva benne eléggé adta búcsúját s ezt meg is bánta, mikor a költő mást keresett magának. Arra lehetne tehát ebből következtetni, hogy neje volt az, akihez Balassi Losonczy Annától való száműzetése után fordult. Hogy Ungnadnak Horvátországba távozása nem vetett véget Balassi és Losonczy Anna barátságának, mutatja, hogy 1582-ben is együtt voltak: Losonczy Anna Balassinak — úgy látszik, öccse céljaira — 1400 forintot adott kölcsön. A kezdet s a legmélyebb kölesönös vonalom 1578-ra esett. Ez év végén távoztak Ungnadék Egerből,² de Zágráiban keveset időztek, 1583-ban pedig már későbbi vejük, Erdődy tette le a báni esküt. Azon költemények szerzetési idejét, melyeket Balassi Annához írt, — pedig ez is csak kevésről állapítható meg — szintén nem tudjuk az eleményi háttér vizsgálata alapján

¹ Dézsi is lehetségesnek mondja kiadása 692. lapján e két költemény összetartozását.

² V. ö. Századok, 1898.

szűkebb határok közé szorítani, mint 1578 és 1583 közé: a Krusith Ilonával való házassági terv és nevének megjelenése közé élete történetében.

*

Megoldatlan kérdés, későbbi feleségéhez írt versek szerepelnek-e a Radvánszky-kódexben. Van Balassinak egy költeménye *Christina nevére* (II. 27.). Hogy azonban ki ez a Christina, nem állapítható meg határozottan. Erdélyi szerint Hagymásyné. Ezt azon levél alapján állította, melyet a Krusith-üggyel kapcsolatban idéztem. Ott egyik ok, melyet Balassi gyámja tanácsával szemben felhoz, hogy «Hagymásyné sem idegen tőlem, mert a vén asszonya egy levelet írt vala az utolsó postától Dancka alá, kiben erősen panaszkodott, hogy ő róluk így elfeledkeztem, hogy soha sem írok, sem izenek és asszonyom is csudálkozik, úgymond» stb. Erdélyi Nagy Ivánnál talált rá Hagymásyné keresztnevére. Nagy Iván (V. 16—17.) egy kéziratos genealógia alapján mondja Sanyiki Krisztinát Hagymásy Kristóf, Balassi őrizője, nevének — másutt Báthory Erzsébetet említik. Azért ez az adat hiteles lehetne. Ezenkívül az is szerepelt bizonyíték gyanánt, hogy a kódexben a *Christina nevére* írt költemény annyira elől van s így bizonyára korán, még az erdélyi foglaltság idejében készült. Pedig már Szilády kiemelte, hogy a nota-jelzés a Lucretia énekének írása utáni időbe utalja: ennek az érvnek súlyát a szöveg történetéről való felfogásunk még növeli. Ha megtartanók is Christinának azonosítását Hagymásynéval, még úgy is elfogadhatóbb Dézsi felfogása, ki e költeményt az Erdélyből való kiszabadulás utáni időre helyezi. Az ekkori helyzethez illenék is néhány sor:

Törődelmes szívem édes leveliben szintén igaz úgy indul,
Régi betegsügből mint támadott ember újul rózsza szagátul.

A költemény tehát félig-meddig válasz egy levélre. Kitűnik az is, hogy írója távol van «szép csillagától». Másrészt azonban egyes kifejezések azt mutatják, hogy a távolság nem állandóan áthidalhatatlan. «Siralmas nagy bánat Kölemben nem bánthat, Csak mikor őt nem látom, Szép kertek tömlöcnek Akkoron tetszenek Vig ének is siralom, Visszont mikor látom, Vagy szavát hallhatom, Nincsen semmi bánatom.» Minthogy pedig, mint mondtam, az is kétséges, csakugyan Christinának hívták-e Hagymásynét, a másik föltevést sem szabad legalább teljesen mellőznünk, mely feleségét, Dobó Krisztinát tekinti e költemény ihletőjének; ezen az állásponton van Széchy. Nem tekintve azt, hogy mint látni fogjuk, a forma fejlettsége is erre mutat, a költemény több eleme is valószínűvé teszi. 6. vsz.:

Insügből immár mert engem ő kivett előbbi szerelmemnek,
Bús voltát szívemnek lengedező szele elverte jókedvinek,
Búszerző szerelem már nem árthat nekem, mert oltalma fejmemnek.

E sorok nagyon jól beleillenek a Losonczy Annával való szakítást követő idő hangulatába. Az, hogy a költeményben gyűrűről van szó, Hagymásynéra és Dobó Krisztinára egyaránt vonatkozhatik, hiszen 1577-ben az előbbivel való házasságra is gondolt, bár leveléből nem látszik valószínűnek, hogy a gondolatnál tovább jutott volna. A kérdést tehát egészen határozottan nem lehet eldönteni. Magam valószínűbbnek tartom, hogy Dobó Krisztinához írta 1583-ban vagy 84-ben.

A *Christina nevére* írottal Erdélyi, valamint Széchy is, nem ok nélkül tartják összetartozónak a rá következő költeményt. Az előzőben szó van egy gyűrűről, melyet szerelmese küldött neki; itt ő küld gyűrűt vers kíséretében. A troubadour-költészetből Petrarcan át tovább öröklődött barokk szimbolika e két költeményben azonos módon jelentkezik, s hasonló a panasz is a távollét miatt. A korábban elmondottakból következik, hogy mindkettőnek közös címzettjét Széchyvel Dobó Krisztinában látom. Szilády, mint jóformán minden olyat, melynek versfőiből más nem tűnik ki, Losonczy Annához írottnak hiszi a III. (28.) számú költeményt is.

*

Erdélyi elfogadva a kódex sorrendjét az időrend alapjául, az Anna nevére írott IV. költeményt is a fogságban készültnek tekinti¹ s úgy magyarázza, hogy Balassi «bár nem győzött eléggé örvendezni szeretőjén» (a *Christina nevére* írott költemény végéről), «gondolatában mégis visszatér Annájához s könnyhullatásában rendeli versét egybe» (a IV. költemény végéről), «de kevéssel utóbb megint új szerelméről énekel... s áldja a szép Venust» (V. 30.) stb. Az V. költeményt tehát megint oda kapcsolja a II. és III.-hoz, talán csak azért, mert új nevet csak az ezt követő vers hoz ismét, s minthogy ezeket mind az erdélyi fogságból származtatja s a köztük található, Anna nevére írott költeményt ottani visszaemlékezésnek tartja a korábbi szerelemre, ezt az ujjongó hangú V. költeményt új szerelmével hozza kapcsolatba. De épen a IV. költeményt nem lehet így magyarázni. Friss sebről panaszkodik az: Anna távozásra szólította föl s ez az ének búcsúének. Annak tekinti könyve más helyén maga Erdélyi is.² Ugyanott a harmadikat is Annához írottnak tekinti, mint Szilády, s úgy fogja fel a dolgot, hogy Losonczy Anna és Balassi viszonyának első fázisa megelőzte Balassi Erdélybe távozását. Az *Aenigmát* a kezdetre vonatkoztatja, a IV. költeményt búcsúéneknek tekinti. Másfelől azonban a 64. lapon az *Aenigma* saskeselyűjét Hagymásyban keresi. Erdélyinek egyik magyarázata sem fogadható el. A IV. költe-

¹ Id. m. 74. l.

² 62—63. l.

mény nem készülhetett Erdélyben, mint visszaemlékezés új szerelme idején a régire s az *Aenigmára* vonatkozólag legalább is nem bizonyítható, hogy Hagymásynéra vonatkoznék, amint arra sincs bizonyíték, hogy a IV. ének az erdélyi kaland előtt keletkezett s így Losonczi Anna szerepe a költő életében már 1575 előtt megkezdődött volna.

Látható a magyarázatok különböző voltából s egyazon hozzászólónál is található ellenmondásokból, mennyire ingadozó minden kísérlet, mely Balassi szerelmei történetét a házasságát megelőző időben költeményről-költeményre haladva fel akarja építeni. Losonczi Annáról annyit lehet kétségtelenül megállapítani, hogy 1578 és 1583 közt, Krusith Ilona és Dobó Krisztina közt, már foglalkoztatta Balassit s mindössze néhány költemény az, melyre ezen összefüggések felismerése határozott világot vet. Pedig többször is megkísérelték már teljes kronológiáját adni Balassi szerelmi költészetének, nem hagyva ki egy költeményt sem, mint olyat, melyről semmi sem állapítható meg.

Dézsi még az 1575. évi erdélyi kaland elé teszi az I. (26.), III. (28.), IV. (29.), V. (30.), VIII—XII. (33—37.) s a Coel. VI. (98.) számút; az erdélyi fogság idejére a II. (27.), VI. (31.), VII. (32.), XIII. (38.), XIV. (39.), XVI. (41.), XVII. (42.) s szintén még 1577 előttre a XVIII. (43.) és XV. (40.) költeményt.

Az I.-vel már foglalkoztunk. Semmi sem bizonyítja, hogy az valóban oly korai eredetű. Losonczi Anna férjhezmenetelével hozták kapcsolatba; ezt Dézsi sem tartja bizonyíthatónak,¹ csak a kódex sorrendje vezet a fenti sorozat összeállításában. Hogy azonban a hatodik *Coelia-dalt* mily alapon sorozza Balassi korai költeményei közé, megérteni nem tudom: a jegyzetekben, szemben épen e ciklus legtöbb darabjával, Dézsi is kivételképen a Júlia-ciklusnál későbbinek tartja. A kódex első 18 éneke Dézsinél mind 1577 előttinek szerepel s azoknál, melyeket a sorrendtől eltérően helyez el, ezt az életrajzi vonatkozásokra alapítja. Jóformán csak a Bebek Judith nevére írott költemény (VI. 31.), az, melyet teljes joggal látszanak általában az erdélyi fogság idejére vonatkoztatni. Nem lehet már bizonyítottnak tekinteni ezt a Morghai Katához írt VII. (32.) költeménynél: itt is csak a kódex sorrendje volt irányadó s az, hogy mindazokat, akikhez való viszonyáról közelebbi adatok nincsenek, a homályba vesző erdélyi fogsággal hozták kapcsolatba. Erdélyi Morghai Katának még nagyobb jelentőséget tulajdonít: a VIII—X. (33—35.) költeményeket is reá vonatkoztatja.² Mindez azonban csak tapogatózás. A XIII. (38.) költeménynél Dézsi ismét Bebek Judithra gondol. A XIV. (39.)

¹ V. ö. 670. l.

² Id. m. 189. l.

költeményt a leány neve (Chak Borbála), valamint a már említett változat lelőhelye alapján lehet ismét némi joggal az erdélyi fogság idejére vonatkoztatni. Chak Borbálának is Erdélyi tulajdonít nagyobb jelentőséget. Szerinte a XI—XV. (36—40.) költemények mind Balassinak Erdélyből Lengyelországba utazása idején keletkeztek. A XI. (36.) szerinte örömteljes búcsúének. A XIV. (39.)-et Chak Borbálához írt levélnek tartja s azt hiszi, hogy a XVI. és XVII. költemény is ugyanezen szerelem visszhangja Lengyelországból. A XVIII. (43.)-at, «kiben erő, hogy megszabadult a szerelemtől», e szerelem záróhangjának tartja s úgy véli, hogy Balassi 1577-ben hazajöveletelekor írta. Dézsi ugyanezt a költeményt 1576 márc. 15. körüli időre helyezi, mikor a költő Lengyelországba ment s e föltevést épúgy, mint Erdélyi a magáét, a záróversszakra alapítja, mely szerint Balassi e költeményt «gyűlésben indulván jó vitéz legényekkel», írta.

Dézsi kronológiájában továbbra is a kézirat sorrendje az irányadó: a XIX—XXIII. (44—48.) énekeket 1577-ből keltezi, a XXIV—XXVII. (49—52.)-et 1578-ból. E tekintetben az, amit korábban elmondottunk, az időpont tekintetében nagyjában hasonló eredményre vezetett. A XXVIII. és XXIX. éneket (53—54.) Dézsi 1579-ből valónak tartja, de úgy látszik, csak az időbeli hézag kitöltése kedvéért, mely 1578 és házassága közé esik. Ugyanez vezet abbán is, hogy a Coelia-dalok jelentékeny részét és még néhány költeményt, melyek közelebbi vonatkozása ismeretlen, 1580—83 közé helyezi. A XXX. (55.) költeményt — főleg Eckhardt megjegyzései után — joggal tekinti Dézsi is az *Euryalus és Lucretia* históriájánál röviddel utóbb készültnek. De az kétséges, csakugyan korábbi-e a XIX. (44.)-nél és az azt követőknél.¹

Balassi házasságáig írt énekeiről e szerint az életrajzi tényekkel kapcsolatban ennyit állapíthatunk meg: 1577 előttről valónak látszik a VI. (31.) és XIV. (39.) költemény, 1577—78-ból való a XXIII—XXIV. (48—49.) [Krusith Ilona], XXV—XXVII. (50—52.), IV. (29.) s talán a XXIX. (54.) [Anna], továbbá a XXX. (55.) költemény. A többinek pontosabb vonatkoztatása bizonytalan. Minden valószínűség mellett szól, hogy legnagyobb részük 1577—78 körül keletkezett. Későbbinek látszik a II—III. (27—28.), ha feleségéhez szólnak. Oly tény nem került elő, mely ellene szólna annak, hogy a kódex elején csakugyan Balassinak házasságáig szerzett énekei állnak. Az első harminc költeményen belül a sorrend semmiesetre sem a keletkezés sorrendje. Balassi valószínűleg csak később

¹ Számba vettem Erdélyi és Dézsi megállapításait, mert nincsenek ugyan bebizonyítva, de részben igazak lehetnek, teljesen mellőztem azonban azokat a régebbi állításokat, melyeket azóta előkerült életrajzi adatok megcáfoltak.

írta össze, bár nagyjából az összetartozó csoportok egymás mellett vannak.

*

A Júlia-ciklus után következő énekek némelyikének kronológiáját mindeddig nagyon problematikusnak tekintették. A szövegtörténet alapján mindezeket 1589-ben írottak mondtam. Ez ellen semmi sem szól. 1589-ből van datálva a Zsófi nevére írt LIX. (57.) számú ének («Szent Ivány havában... A nyárnak közepibe»), a bécsi Zsuzsánnáról szerzett LX. (58.) ének («Kurta octáván, a sovány bőjtben, Pozsony városából való kimentemben»), a LXXI. (61.) De virgine Margareta («Szent Lőrinc nap után... Remete módjára, havasok aljában élvén»), a LXXII. (62.) Colloquium, («Szent Bertalan nap után Világ határra való bújdosásra keservesen indulván») és a LXXIV. (5.) ének («Én édes hazámbul való kimentemben Szent Mihály nap előtt való harmadhétben»). Ezekhez csatlakozik a LXXV. (65.), mely nincs ugyan datálva, de búcsúját tartalmazza: «Valedicit patriae, amicis iisque omnibus, quae habuit carissima.» Ezt tehát szintén közvetlenül távozása előtt írta. Az egész itt szereplő részben csak a LXI. (60.) LXII. (3.), LXIII. (4.) és LXXIII. (63.) énekekben nincs határozott utalás az időpontra. A LXI. (60.) a híres katonaének. Ezt Dézsi, miként Széchy is, Balassi egri vitézségének idejére teszi, kellő indokolás nélkül. Dézsi szerint «Egerből való távozásakor készült búcsúéneknek látszik». Ezt a költemény hangja nem igen bizonyítja. Az, hogy vitézi életről szól, még arra sem bizonyíték, hogy akkor keletkezett, mikor Balassi még hivatalosan az egri vitézekhez tartozott. Elég adatunk van arra, hogy a legkülönbözőbb kalandokban vett részt később is, sőt hogy az egri vitézekkel úgyszólván állandó szövetségben állott. Búcsúéneke is bizonyítja, hogy éppen ebben az időben is mennyire egynek érezte magát az egri vitézekkel. Ezek szerint semmi ok nem lehet a LXI. éneket a kódex sorrendjéből kiragadni. Ugyanez áll a LXII—LXIII. (3—4.) istenes énekekről, amelyeket Dézsi 1585—86-ban szeretteknek tekint. A LXXIII. (63.) költeményt Dézsi is helyesen utalja az 1589-ben írottak közé.

WALDAPFEL JÓZSEF.